

УДК 504.062+339.138

ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ В ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Мартієнко А.І.

Розглянуто сутність привласнення природних ресурсів як основного відношення економіки природокористування. Обґрунтовано об'єктивну необхідність адекватності форм власності формам організації природокористування. Визначено сутність різноманіття форм власності на природні ресурси.

Постановка проблеми. Власність є визначальною економічною категорією, базисом у системі виробничих відносин природокористування. Недостатність теоретичних розробок в області реалізації власності на природні ресурси на макро і мікрорівні рівні впливає на ефективність економічних, соціально-економічних, економіко-екологічних, правових відносин, що складаються між суб'єктами в господарській, соціальній та політичній сферах. Відсутність глибоких наукових розробок веде до декларації загальнонародної власності на природні ресурси, економіко-екологічне вираження якої в умовах ринкової економіки не відповідає способу організації та реалізації природокористування на практиці. Тільки ефективний власник, що відчуває себе справжнім хазяїном природного ресурсу не на словах, а на ділі, може забезпечити сталий розвиток природокористування. З одного боку, в суспільстві виникає боязнь, неприйняття розвитку різноманіття форм власності. З іншого боку, загальнонародна власність на природні ресурси, виразником якої є держава, фактично є малоефективною. Відносини державної власності в даний час реалізуються в інтересах бізнес структур, які використовують не належні їм природні ресурси, як свою власність. Питання власності в природокористуванні потребують глибокої теоретичної розробки та ефективної реалізації на практиці.

Аналіз досягнень та публікацій по темі дослідження. Аналіз існуючих публікацій показав, що на протязі історичного розвитку економіки багато уваги в дослідженнях приділяється питанням власності, як основного, вихідного відношення в системі виробничих відносин, що складаються у суспільстві. До класичної школи відносяться праці К. Маркса, в сучасних умовах проблеми власності розвивалися в дослідженнях С.В. Мочерного, Лазни, В.А. Рибалкіна, В.В. [1,2,3,]. Інституціональні проблеми власності в пострадянській економіці розглядаються в монографіях І.В. Дементьєва, В. Р.М. Нурєєва [4,5]. Проблеми розвитку та реалізації відносин власності на природні ресурси розробляються в працях російських вчених – М.Д. Колесова, В.І. Лоскутова [7,8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В загальній проблемі удосконалення відносинами власності невирішеними є питання привласнення природних ресурсів на основі різноманіття форм власності, визначення економічної сутності форм власності та взаємодії та залежності форм привласнення в природокористуванні.

Мета і завдання статті. Мета статті - є розробка теоретико-методологічних засад розвитку відносин власності на природні ресурси, як базового відношення економіки природокористування та основи сталого розвитку України. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань: обґрунтування різноманіття форм власності на природні ресурси для забезпечення соціально-екологічної та економіко-екологічної ефективності господарської діяльності суб'єктів економіки, стабілізації та подальшого поліпшення стану природних об'єктів і природних умов життєдіяльності суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відношення власності на природні ресурси визначають систему виробничих відносин природокористування. Вони існують об'єктивно і не залежать від декларативних постулатів державних управлінців. В сучасних умовах декларується в правовому полі, що всі природні ресурси, крім земельних, є власністю держави. На практиці об'єктивно склалася ситуація, що дохід від природокористування привласнюється державою, та бізнес структурами, що орендують природні ресурси, але не народом. Таке положення має місце тому що в рамках інституційної теорії ряд вчених вважає юридичні відношення власності первинними, а економічні – вторинними. Це груба помилка, бо тільки економічні відношення складаються об'єктивно і не залежать від волі людей. Законодавче закріплення ще не є фактом адекватності економічним відношенням.

Розвиток загальнонародної власності на природні ресурси відбиває внутрішнє протиріччя між загальнонародною формою власності та використанням економічно відособленими суб'єктами природних об'єктів у якості факторів виробництва та фізичними особами - у якості природних умов життєдіяльності. Протиріччя виражається між суспільним характером загальнонародної власності на природні ресурси, суспільними затратами на оборону держави та підтримку державності і відокремленими формами привласнення результатів, тобто доходів від експлуатації природних об'єктів загальнонародної власності. Згідно загальнонародної (державної) власності на природні ресурси теоретично власником є народ. На практиці уповноважені державні управлінські структури здійснюють розпорядження загальнонародною власністю. Економічно відособлені суб'єкти підприємницької діяльності різних форм власності на техногенні фактори виробництва, які отримали природні ресурси у власність на праві користування, здійснюють фактичне привласнення доходу та розпорядження природними об'єктами. Таким чином, державний апарат управління виступає дійсним, реальним власником природних ресурсів на праві розпорядження ними, а

економічно відособлений користувач на праві оренди - реально привласнює дохід від їх експлуатації.

У силу нерозвиненості економічних відносин власності на природні об'єкти, незрілості взаємодії загальнонародної, державної та приватної власності на техногенні та природні фактори виробництва рух процесів привласнення у природокористуванні не відповідає формам власності, які склались в ринковій економіці. У процесі даного руху загальнонародні природні фактори виробництва передаються (відчужуються) економічно відособленим суб'єктам господарювання будь-якої форми власності на техногенні фактори виробництва, які їх привласнюють. В підсумку природні фактори виробництва з об'єктів загальнонародної власності перетворюються в об'єкт володіння, користування та розпорядження економічно відособленого суб'єкта

Загальнонародна власність може бути реалізована тільки на основі абстрактної праці суб'єктів економіки і абстрактного присвоєння природних ресурсів у процесах природокористування. За допомогою конкретної праці реалізується власність на природні ресурси та здійснюється їх привласнення конкретним суб'єктом економіки. Рівень усупільнення виробництва, що залежить від рівня розвитку продуктивних сил, не дозволяє тільки на основі абстрактної праці здійснювати суспільством привласнення природних ресурсів. Визначальними у процесах природокористування є умови присвоєння природних ресурсів на основі конкретної праці на певному виробничому об'єкті або певним домогосподарством.

Загальнонародна власність на природні ресурси вимагає високого рівня усупільнення продуктивних сил і виробничих відносин у природокористуванні. В даний час не існує адекватного рівня усупільнення природокористування, тому можливо і необхідно функціонування різноманіття форм власності у процесах присвоєння природних ресурсів.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що необхідно функціонування різноманітних форм власності на природні ресурси, які відповідають формі організації конкретної праці у природокористуванні, формі присвоєння конкретним суб'єктом і залежать від специфічних особливостей природних ресурсів.

Повною і виключною власністю народу України є загальнонародна власність на природні ресурси. Тільки вона являє собою той базис, на якому можливий розвиток різноманіття форм привласнення в природокористуванні. В даний час відсутнє наукове розуміння і визначення сутності загальнонародної власності на природні ресурси. Дана форма часто ідентифікується з державною власністю.

Принципове значення для подальшого викладу наукових досліджень має авторське визначення загальнонародної власності на природні ресурси, яке за базовим соціо-економіко-екологічного змістом полягає у виключному, повному присвоєнні природних ресурсів народом України опосередковано і одночасно в неповному безпосередньому присвоєнні

природних ресурсів економічно відокремленими суб'єктами - державою, підприємствами, домогосподарствами в процесі здійснення природокористування. На основі конкретної праці відбувається захист кордонів держави, управління природокористуванням з метою досягнення сталого розвитку економіки України, створюється валовий внутрішній продукт всіма економічними суб'єктами на рівні національної економіки, частина якого спрямовується на діяльність з природокористування в інтересах суспільства. Загальнонародна власність проявляється в присвоєнні всіма суб'єктами національної економіки - державою, підприємствами, домогосподарствами безпосередньо на основі трудової діяльності або опосередковано всім народом через перерозподіл соціо-економіко-екологічних позитивних і негативних ефектів (доходів, збитків) від управління і реалізації на практиці управлінських рішень. У правовому аспекті тільки загальнонародна власність на природні ресурси містить всі повноваження, відображені в пучку прав власності. Загальнонародна власність на природні ресурси включає залучені в господарський обіг природні ресурси, які не завжди мають рівний доступністю для всіх членів суспільства; не залучені в господарський оборот природні ресурси, які мають рівну доступність для всіх членів суспільства; тільки на основі і з урахуванням сутності та інтересів загальнонародної форми власності на природні ресурси можуть і повинні формуватися різноманітні форми привласнення в природокористуванні. Загальнонародна власність на природні ресурси полягає в первинному присвоєнні природних ресурсів державою. Вторинне привласнення природних ресурсів відбувається на основі праці відокремлених суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств в процесі привласнення в природокористуванні. Первинне привласнення природних ресурсів визначає рівні можливості доступу до використання природних ресурсів усіма членами суспільства. Суб'єкти підприємницької діяльності та домогосподарства мають власні приватні інтереси в напрямках і способах використання природних ресурсів. Загальнонародна власність на природні об'єкти визначається тим, що в їх присвоєнні пріоритет належить задоволенню суспільних економіко-екологічних інтересів. Тому держава, як виразник загальнонародної власності на природні ресурси, має приймати зважені рішення щодо використання природних ресурсів таким чином, щоб забезпечити пріоритет не окремих приватних інтересів окремих суб'єктів підприємницької діяльності або домогосподарств, а віддавати пріоритет у задоволенні інтересів суспільства в реалізації загальнонародної власності.

Відносини власності у виробництві визначаються економічними умовами присвоєння природного ресурсу. Прояв первинних відносин загальнонародної власності на природні ресурси має відповідати певній формі організації виробництва з адекватними даній формі вторинними відносинами присвоєння. Будь-яка форма власності, яка не задекларовано, а адекватно відповідає формі організації природокористування, стимулює власника до раціонального природокористування.

На основі функціонування, розвитку та зміни відносин власності на природні ресурси відбувається розвиток продуктивних сил у природокористуванні. Форма власності, яка за своєю суттю наповнює економічним змістом права власності на природні об'єкти, може стимулювати або гальмувати раціональне використання, охорону, відтворення і відновлення природних ресурсів.

Економічну сутність форми власності на природні ресурси в широкому сенсі необхідно визначати як систему економічних відношень між народом, державою, підприємством, фірмою, організацією, домогосподарством, що визначаються ступенем самостійності суб'єкту власності в процесі управління привласненням природних ресурсів та обмеженості доступу інших суб'єктів до привласнення даного природного об'єкту.

До основних передумов зміни форм привласнення природних ресурсів необхідно відносити такі: форма власності сковує, є гальмом в організації природокористування; неможливість з боку власника ефективно стимулювати, розвивати, впроваджувати інновації, передові технології, продуктивне обладнання, в природокористуванні; необхідність стабілізації фінансових надходжень до бюджетних та позабюджетних фондів за рахунок поліпшення показників роботи суб'єктів підприємницької діяльності (зростання їх прибутку, виручки від реалізації і т.д.), в галузях природокористування; стимулювання конкуренції за використання природних ресурсів на основі певних форм власності на них; зростання негативної екологічної, економічної, соціальної мотивації на основі єдності і протиріччя в інтересах: власників, їх управлінських структур та користувачів природними об'єктами; зниження підприємницької економічної зацікавленості, ініціативи в галузі раціонального використання, охорони, відтворення та відновлення природних ресурсів в рамках певної форми власності на них; необхідність стимулювання працівників на раціональне природокористування на основі зміни форм власності на природні та техногенні фактори виробництва та їх участі у прибутках підприємства; запобігання розпилення державних коштів та їх концентрації на найбільш важливих і пріоритетних завданнях природокористування загальнонародного значення за рахунок залучення коштів економічно відокремлених суб'єктів на основі зміни форм власності на природні об'єкти та ресурси; часткове перенесення тягаря відповідальності власника в особі держави, місцевих органів управління за стан природних ресурсів на інших власників на основі певних форм і прав власності.

Форми власності на природні ресурси, що визначені та обґрунтовані автором, представлено на рисунку 1.

Сутність привласнення природних ресурсів державної форми власності полягає в діяльності державних управлінських та виробничих структур (казених та унітарних підприємств) з використанням

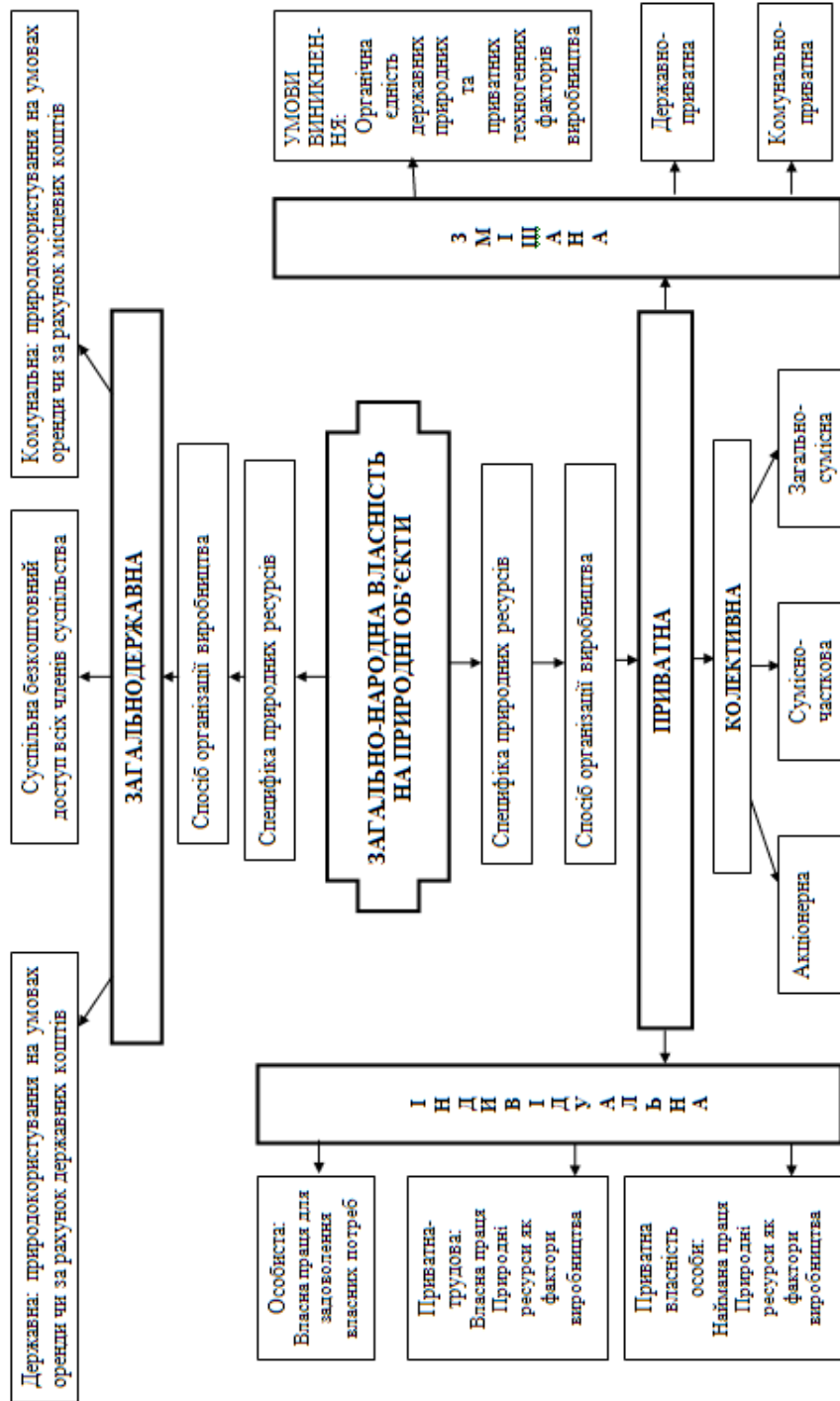

Рис. 4 Форми власності на природні ресурси

бюджетних та позабюджетних коштів для використання, охорони, відновлення та відтворення природних ресурсів. Також державна власність на природні ресурси виражається: в привласненні доходу від використання державної власності на основі оренди; платежів за вилучення та забруднення природних об'єктів та розміщення відходів в природному середовищі; привласненні економіко-екологічного збитку від нерационального природокористування всім народом у певному обсязі. В границях державної форми власності слід виділяти суспільну та комунальну власність на природні ресурси.

Для досягнення привласнення природних ресурсів в інтересах народу необхідно виділяти суспільну власність на природні ресурси як власність, що привласнюється суспільством, що виступає як колективний неорганізований суб'єкт. Суспільна форма власності на природні ресурси базується на загальній доступності і загальному безкоштовному використанні природних ресурсів для задоволення соціо-екологічних потреб людини. Така форма власності не потребує спеціального дозволу з боку компетентних державних органів, здійснюється без застосування технічних засобів та безкоштовно.

Комунальна форма власності є різновидом державної форми. Комунальна форма власності визначає ступінь самостійності в управлінні привласненням природного ресурсу місцевими органами самоврядування. Треба зазначити, що форма організації користування природними ресурсами визначає фактичну форму привласнення. Треба зазначити, що фактичне привласнення державного природного ресурсу здійснюється в границях певної території. В границях певних територій привласнюються витрати, збитки від природокористування, а основна доля доходу – направляється в державний бюджет. З одного боку, це положення має сенс, тому що природні ресурси апіорі є власністю народу і тільки через бюджет народ може привласнювати дохід від їх використання. З іншого боку, основні витрати та збитки несуть природо користувачі та природні ресурси даного регіону. Тому необхідні кошти для покращення їх економіко-екологічного стану на даній території. Держава має економічно підтримувати регіони, а не тільки збирати кошти в державний бюджет. Треба також не ігнорувати обставини, при яких місцеві органи управління на додержуються інтересів народу в привласненні природних ресурсів і все вирішують на користь регіональних бюрократичних структур. В даній ситуації контроль з боку держави та розмежування функцій державного та місцевого рівня в управлінні привласнення природних ресурсів має першочергове значення.

Колективна форма власності на природні ресурси це економіко-екологічні, соціально-екологічні відносини привласнення між групою суб'єктів природокористування з приводу використання, охорони, відновлення та відтворення природних ресурсів, привласнення доходу та соціально-екологічних та економіко-екологічних збитків від експлуатації конкретних природних ресурсів у визначених границях, у межах територіально-адміністративної одиниці.

Як різновид колективної форми власності доцільним є виокремлення та визначення способів функціонування акціонерної форми власності на природні ресурси, що полягають у такому. Держава за рахунок бюджетних та інших коштів створює підприємство для відновлення та відтворення природного ресурсу, покращення його економіко-екологічного стану та підготовки до користування, потім дає грошову оцінку відновлюваного та відтворюваного природного ресурсу. Грошова оцінка природного ресурсу є уставним фондом, який розподіляється на публічні акції. За рахунок публічних акцій держава отримує кошти для відновлення, відтворення природного ресурсу, підготовки його до передачі в користування. Плата за користування направляється на виплату дивідендів акціонерам. Підвищення економіко-екологічної та соціально-екологічної якості природного ресурсу є підставою для зростання плати за користування та для випуску нових акцій. Частина платежів, що виплачує суб'єкт за користування природними ресурсами, розподіляється між акціонерами, як власниками по вторинному привласненню природних ресурсів та народом, як власником по первинному привласненню природних ресурсів. До платежів, що розподіляються між акціонерами та народом належать частина орендної плати та плати за право користування природним ресурсом, частина рентних платежів.

Умови функціонування державно-приватної власності на природні ресурси, що виражається у взаємодії держави та приватного підприємства як власників природних та техногенних засобів виробництва при здійсненні господарських функцій полягають у такому. Здійснення державно-приватної власності на природний ресурс полягає в тому, що держава оцінює у грошовому виразі природний ресурс і передає підприємству права привласнення державного природного ресурсу, що вилучається з природного середовища. Фактично держава віддає цей природний ресурс підприємству. Держава вносить кошти на вилучення природного ресурсу, охорону та відновлення об'єктів природно-ресурсного потенціалу, на які впливає діяльність по використанню даного ресурсу. Держава стає власником підприємства на величину вартості природного ресурсу, що вилучається та коштів, які вона вносить. Природний ресурс, що вилучається є активом підприємства. Підприємство і держава, як власники природного ресурсу і техногенних факторів природокористування, випускають публічні акції. Приватні особи (фізичні та юридичні особи) та держава купують акції.

Висновки. Загальнонародна власність на природні ресурси є основною формою власності. Тільки вона є повною та винятковою. Різноманіття форм привласнення є производними від загальнонародної власності. Суперечності між загальнонародною власністю на природні ресурси та економічно відокремленим їх управлінням і використанням лежить в основі процесів розвитку економічних відносин природокористування, розвитку різноманітних форм присвоєння з метою сталого розвитку природокористування.

Ефективність використання, охорони, відновлення та відтворення природних ресурсів залежать від форм організації природокористування і вимагають адекватних форм власності на природні ресурси.

Основною передумовою зміни форм власності на природні ресурси є стан, при якому форма власності гальмує розвиток продуктивних сил у природокористуванні, не відповідає способу організації природокористування і не стимулює власника до раціонального використання, охорони, відновлення і відтворення природних ресурсів.

Література:

1. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс К., Энгельс Ф. – М.: Политиздат. - Соч. 2-е изд. - Т. 3. – 544с.
2. Лазня И. Всеобщий закон собственности /И. Лазня, В. Рыбалкин // Экономика Украины. – 2001. - №9. – С.43-50.
3. Мочерный С. Национальный и экономический суверенитет страны /С. Мочерный// Экономика Украины. – 2005. - №10. – С. 4 – 13.
4. Дементьев В.В. Институциональная теория в Украине: направления исследований, особенности, перспективы /В.В. Дементьев //Наук. праці Донецького НТУ. — Донецьк, 2006. – Вип. №103-1. - С. 17-31.
5. Нуреев Р.М. Проблемы модернизации экономики: концепции, цели, средства / Р.М. Нуреев //Наук. праці Донецького НТУ. - Донецьк, 2006. – Вип. №103-1. – С.4-17.
6. Колесов Н.Д. Собственность как экономическая категория или о недостаточности дидактической единицы «собственность и хозяйствование» / Н.Д. Колесов, В.И. Лоскутов, Салихов Б.В.// Вестник МГУ. - 2003. – Т6. -№2. – С. 185-188.
7. Лоскутов В.И. Экономические отношения собственности и политическое будущее России /В.И. Лоскутов – Мурманск: МГТУ, 2001. – 160 с.
8. Мартиенко А.И. Теоретические основы развития отношений собственности на природные ресурсы / А.И. Мартиенко – Одесса: ИПРЕЕД НАН України, 2011. – 389 с.

Abstract

Martienko A.I.

Property relations in nature as the basis for sustainable development of economy of Ukraine.

The essence of the property of natural resources as the main relationship of environmental economics is considered. Objective necessity for adequacy forms of natural resources ownership to forms of production process organization is grounded. The economy essence of variety ownership forms of natural resources is defined.